

ІВАН КОЧАНСЬКИЙ – НОВЕ ІМ'Я У ЛЕМКІВСЬКІЙ МЕМУАРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Микола Мушинка
доктор філол. наук,
іноземний член НАН України,
професор
Пряшівського університету,
м. Пряшів,
Словаччина

Із лемківського села Мушинка у Польщі до міста Бардієва у Словаччині – двадцять кілометрів. Цю відстань нині можна автомашиною подолати за 20 хвилин без найменшої затримки на кордоні, де вже немає жодного прикордонного пункту.

Лемко з Мушинки **Іван (Ян) Кочанський** (1934–2013) долав її 36 років, їдучи через Донеччину, Тернопільщину, Азербайджан, Урал, сибірську тайгу та інші простори колишнього Радянського Союзу. Цю дорогу, повну неймовірних мук і страждань, він описав у своїх спогадах.

Імені Кочанського немає в жодному довідникові про українську, зокрема лемківську, мемуарну літературу. Досі про нього не було опубліковано ні рядка, хоча йдеться про представника цього жанру з неабияким талантом.

Тож хто такий автор спогадів, про які піде мова?

Іван Кочанський¹ народився 8 грудня 1934 року в селі Мушинка Новосанчівського повіту Краківського воєводства у багатодітній селянській сім'ї. Село в час його народження нараховувало 770 людей, виключно українців-лемків². Село Мушинка розташоване над річкою такої ж назви, вперше згадується у 1350 році³, а прізвище «Кочанський» у ньому засвідчене у Йосифінському кадастрі 1787 року⁴. Згідно з офіційним переписом населення 1938 року в с. Мушинка мешкало 760 людей, з них 750 українців і десять поляків⁵.

У 1940 році померла його 35-річна мати Іванна, залишивши семеро дітей, з яких найстарший Ганні було 14 років, наймолодший Марійці – 18 місяців. Сестра Ганна стала зразковою опікункою братів і сестер. Щоб запобігти примусовій висилці на роботу в Німеччину, вона, будучи 16-річною, найнялася служницею у багатого господаря у словацькому селі Шебеш (нині Нижня Шебастова) біля Пряшева. Безсовісний господар, аби не виплатити їй домовлену зарплату за важку працю, видав її органам фашистської Словаччини як єврейку. Її забрали в єврейський концентраційний табір в м. Новаки в окрузі Тренчін. Після майже місячного ув'язнення та допитів батькові з великими труднощами вдалося доставити доньці в концтабір метрику про хрещення і в останні хвилини врятувати її з транспорту, призначеного у ліквідаційний концентраційний табір «Освенцім» на території Польщі.

¹ Власне ім'я Кочанського, засвідчене польськомовною метрикою, – Ян (Jan). Це ім'я він вживав і після переселення у Словаччину. В Україні він називав себе (і його називали) Іваном. Оскільки він вважав себе українцем і писав українською мовою, ми також називаємо його Іваном.

² **Красовський І.** – Челак І. Енциклопедичний словник Лемківщини. Львів, 2013. С. 431.

³ Там таки.

⁴ **Красовський І.** Прізвища галицьких лемків у XVIII ст. За матеріалами Йосифінського поземельного кадастру 1787–1788 рр. Львів, 1993. С. 89.

⁵ **Кубійович В.** Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.1.1939. Wiesbaden, 1938. S. 54.

У березні 1945 року село Мушинку, зайняте до того часу німецькими військами, визволила Червона армія, яку населення спочатку вітало із захопленням. Та швидко настало розчарування, бо «визволителі» поводити себе не так, як треба.

9 вересня 1944 року між Польським комітетом національного визволення та урядом УРСР була підписана угода «Про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР», згідно з якою право на евакуацію мали «*всі особи української, білоруської, російської та русинської національностей*». У рамках цієї угоди в 1944–1946 роках з Польщі до України було депортовано 80 тис. лемків. Інших 30–35 тис. лемків Польщі було депортовано з рідних земель на т. зв. понімецькі «*землі одзискані*» у західній Польщі в рамках акції «Вісла» 1947 року⁶. Про «добровільність» переселення не могло бути й мови. Спогади І. Кочанського є переконливим свідченням цього.

Його сім'ю було депортовано із Мушинки у першому ешелоні на початку літа 1945 року. Дорога в «*матушку Росію*»⁷, де, згідно з твердженням радянських комісарів, «*молоко ріками тече, а ковбасами плоти городять*», мала тривати два тижні, проте тривала два місяці. Переселенці їхали в розбитих товарних вагонах разом із худобою, збіжжям та сільськогосподарським інвентарем, без води і теплої страви. Не дивно, що четверо мушинчан померло в дорозі. На коротких зупинках поїзда їх загребли в землю без похоронної обрядовості.

Потім переселенців розпорошили по різних селах Сталінської (нині Донецької) області — не більше п'яти сімей в одному населеному пункті. Сім'я Кочанських потрапила до села Бардіївка. Усі п'ять сімей поселили у будинок дитячого садка, а після двох тижнів — у колишній колгоспний телятник. Дід Іван цілу зиму мешкав у колгоспному коров'ятнику разом із коровами.

Через деякий час усі мушинчани без дозволу влади таємно виїхали до своїх земляків у село Маркова Монастирського району Тернопільської області, переселених туди у другому етапі депортації 1946 року. Там переселенці з Мушинки в кількості 30 сімей завдяки місцевому населенню пережили голод 1947 року. Їли лободу, кропиву, однак ніхто з голоду не помер. У Марковій «*переросток*» Іван продовжував вчитися у початковій школі, а після двох років його забрали на трьохрічну військову службу в Радянську армію, яку він відбував у «*віддалених районах Росії*» — за Уралом.

Після закінчення військової служби він до колгоспу не повернувся, а разом з п'ятьма своїми товаришами завербувався на роботу в сибірську тайгу, де вони протягом року (від квітня 1957 до квітня 1958 року) ручними пилами заготовляли ліс. Ошукані, без зарплати усі вони повернулися у колгосп на Тернопільщину. Вже у 1968 році 34-річний Іван вийшов з колгоспу та одружився із лемкинею із сусіднього села

Тилича *Емілією Андраш*. Через відсутність помешкання молодята жили у вогкому найманому підвалі приватної хати. Перша дитина — дівчинка Галина — через півроку померла, син Ярослав вижив завдяки суворому загартуванню: навіть у сильні морози він спав у візочку на свіжому повітрі, закутаний у перинку. У вогкий підвал його мати забирала лише для годування груддю та для переповивання.

Усі заяви Івана в місцеві органи влади на одержання квартири були безрезультатними. Врешті-решт допомогла скарга до найвищої особи Радянського Союзу *Леоніда Брежнєва*, в результаті чого сім'я одержала однокімнатну квартиру, в якій появилася на світ дочка Уляна.

Життя в Радянському Союзі, побудоване на брехні, обмані, безбожництві молодого лемка анітрохи не задовольняло. Про повернення на рідну Лемківщину в Польщі не могло бути й мови, бо там у нього нікого з близьких родичів уже не було, а в Мушинці мешкало польське населення. Проте у нього була рідна сестра Вікторія у м. Бардієві в Словаччині, яка 1977 року вислала йому офіційне запрошення, зобов'язавшись забезпечити братові квартиру, харчування та роботу.

Понад два з половиною роки Іван Кочанський добивався права на виїзд, оббиваючи пороги різних установ і пишучи скарги у найвищі органи влади. Врешті-решт восени 1981 року йому разом з дружиною, сином та донькою дозволили виїхати до сестри в Словаччину.

Востаннє радянська влада познушалася над ними в грудні 1981 року, протримавши їх на кордоні у Чопі в холоді і голоді три дні. 19 грудня 1981 року вони нарешті пересікли кордон і вже через два місяці одержали державну квартиру в Бардієві, а батько й мати — роботу на взуттєвій фабриці «Яс».

Усе це в рукописній книжці І. Кочанського описано до найменших деталей — переконливо і правдиво.

Правда, і у Словаччині життя сім'ї Кочанських не було ідеальним. Вони приїхали в період т. зв. «*політичної нормалізації*» — після окупації Чехословаччини півмільйонною Радянською армією, яка ліквідувала демократичний процес в другій половині 1960-х років і впровадила в життя жорстоку диктатуру єдиної комуністичної партії за радянським зразком. Переважна частина населення Чехословаччини не погоджувалася із «старо-новим» політичним курсом, впровадженим новою чехословацькою владою, орієнтованою на Радянський Союз, на Росію («*Rusko*»).

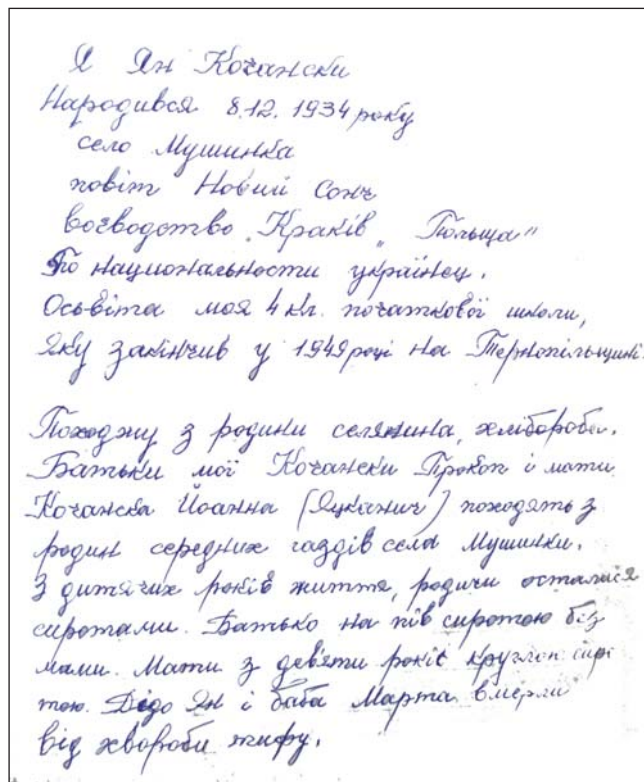
В Бардієві Кочанських вважали «*русами*» (росіянами), а ставлення до «русів» у чехословацькій громадськості було вкрай нетерпимим. Це Кочанські відчували зокрема на роботі. Їм (як і іншим «русам») надавали найважчі і найменш оплачувані завдання. Були випадки, коли вони шкодували, що переселилися у Словаччину, хоча поступово при звичаїлися до нових умов, відчуваючи їх перевагу над заскорузлою, фальшивою і дволикою радянською системою.

⁶ Див. Депортація лемків Польщі // osvita.ua/vnz/reports/history/4079/.

⁷ Топонім «Росія» автор (як і переважна більшість населення світу) вживає у значенні Радянський Союз — Союз Радянських Соціалістичних Республік.

Портрет І. Кочанського, 1974

Перша сторінка першої книги спогадів
І. Кочанського, 1991 р.

У 1993 році Іван Кочанський вийшов на пенсію по інвалідності. Пізніше пенсіонеркою стала і його дружина. Син Ярослав одружився, дочка Люба вийшла заміж. Дід з бабцею тішилися внуками, працювали на виділеній їм земельній ділянці, часто відвідували земляків у Польщі та в Україні.

У сім'ї Кочанських розмовляли українською мовою та лемківською говіркою, однак у житті української громади міста Бардієва вони активної участі не брали. Більш активними вони були у греко-католицькій парохії міста. Іван Кочанський помер 23 жовтня 2013 року після довгої і важкої хвороби у Бардієві.

Після політичної реабілітації 1989 року⁸ і повернення на роботу в університет (уже на посаду керівника Науково-дослідного кабінету україністики) я часто виступав у пресі, радіо та телебаченні. Був, між іншим, заочним кореспондентом української редакції "Радіо Свобода" у Мюнхені (118 радіопередач). Мої радіопередачі були популярними, зокрема серед лемків України, Польщі та Словаччини, оскільки мій лемківський "наголос" давав про себе знати. А були це перші передачі, які не підлягали "глушенню".

Їх постійним слухачем був й Іван Кочанський, який 2 травня 1991 року звернувся до мене з листом, у якому писав: „Я хочу написати невеличку автобіографію про своє життя у Радянському Союзі [...], де я прожив пару десятків років [...]. Чи не пошкодить мені [це] у будучності з боку Радянської держави? [...]. У своєму написанні я трохи згадаю і нашу неньку Лемківщину, яку я дуже люблю, і про рідну Україну”.⁹

Я широ привітав рішення свого земляка з Мушинки (віддаленої лише на шість кілометрів від мого рідного села Курова) і заохочував його до писання спогадів без огляду на мову і правопис та наміри радянських органів. Головне, аби вони були правдивими. Навіть запросив його в гості до себе, аби особисто познайомитися з ним та порадити, як би мали виглядати його майбутні спогади.

Він приїхав. Зустрілися ми у нашій пряшівській хаті і з першого моменту зрозуміли, що ми є „люди одної кровної групи”. Я вже з його листів бачив, що він добре володіє українською мовою, однак не володіє правописом, хоч має витончений художній смак. Тому радив йому писати „як серце каже” і не звертати увагу на правопис. Це — справа майбутнього редактора праці.

Через нецілих шість місяців (кінець жовтня 1991 р.) я одержав від нього шкільний зошит в лінійку (118 сторінок, розміром 20 x 14 см; 23 рядки на одній сторінці), записаний майже каліграфічним почерком українською літературною мовою (з нечастими русизмами), однак без єдиного абзацу чи нового рядка. Правда,

⁸ При політичних перевірках 1971 року мене (тоді наукового працівника Науково-дослідного кабінету україністики Університету ім. П. Й. Шафарика у Пряшеві) виключили з комуністичної партії та звільнили з роботи з суворою заборonoю публікуватися та працювати „у духовній сфері”. П'ять років я працював пастухом телиць у колгоспі (Jednotný roľnícke družstvo) рідного села, а коли й цю працю політичні органи мені заборонили виконувати, я перекваліфікувався на кочегара і до травня 1991 року (п'ятнадцять років) працював кочегаром квартирного управління м. Пряшева.

⁹ Тут і далі цитати листів з мого приватного архіву. Орфографію збережено.

майже в кожному рядку рукопису є правописні помилки. Я прочитав спогади із захопленням, однак бачив, що вони вимагатимуть ґрунтовного редагування, для якого в мене абсолютно не було часу, а ніхто інший за цю працю не хотів братися (тим більше, без будь-якого гонорару). Не був я впевнений, чи радянська і польська офіційні сторони позитивно приймуть такий ширий і правдивий опис. Але, щоб не знеохотити автора, я щиро похвалив його труд і радив далі писати у тому ж дусі.

У листі від 9 листопада 1991 року І. Кочанський писав мені: *“Я дуже радий, що Ви мою працю так щиро привітали [...]. Дуже хочеться, щоб моя праця попала у широкий світ. Знаю і вірю, що є багато людей, які би були надзвичай вдячні [...]. Вони з задоволенням читали би таке прожите. Їх є по цілому світі, як у Європі, так і в Америці [...]. Я радий, що є в мене така дорога особа, яка ділиться зі мною. Це Ви, дорогий пане”*.

На жаль, надійного редактора та видавця зазначеної праці мені не вдалося знайти. Сам я був неймовірно завантажений роботою. А в „ненадійні руки” я рукопис не хотів віддавати.

При новій зустрічі через пару місяців я пояснив йому, в чому справа, і хотів повернути йому рукопис, аби він сам запропонував його комусь іншому, наприклад Організації оборони Лемківщини в Нью-Йорку, з якою я співпрацював над двотомником “Лемківщина: земля, люди, історія, культура” (Нью-Йорк, 1988). Він категорично відмовився взяти від мене рукопис. *“Я писав спогади з Вашої ініціативи і подарував їх Вам. Може колись знайдеться у Вас час, аби оприлюднити їх”*. Наше листування припинилося майже на два роки.

16 лютого 1993 року він написав мені великого листа, в якому описав кілька конкретних фактів польського життя лемків у ті часи:

“1. Побиття у Криниці молодого потомка лемківського переселенця із Тернопільщини (який приїхав відвідати край своїх предків). Польські ровесники побили його лише за те, що він не захотів говорити з ними по-польськи. А він польської мови зовсім не знав.

2. В селі Малик Іван Кочанський бачив жінку, яка після 50 років приїхала відвідати рідне село. *“Вона обнімала дерево, яке запам’ятала з дитинства [...], цілувала – як малу дитину і гладила його руками”*. А нові власники прогнали її з подвір’я.

3. У село Ізби повернулися старенький дідусь з бабусею, аби померти в рідному селі. Вони купили у нового власника свою запущену дерев’яну хату і почали ремонтувати її. Польські сусіди-шовіністи їм у цьому перешкождали і врешті-решт запалили її. Хата згоріла до тла”

Свого обширного листа він закінчує словами: *“Багато труднощів зазнають лемки [у Польщі] і в теперішньому житті. Вони і нині в громадських місцях [по-лемківськи] розмовляють лише пошепки. Ми, лемки, не можемо таких подій забувати. Варто глянути на місця, де спочивають наші родини, у*

якому стані лемківські цвинтарі і святині. Цього трудно собі вобразити, що у такому панстві [державі], як Польща, що у Європі займає перше місце по набожеству, так нищать святі місця і хрести. Та хіба не маю я правду? Маю за що й уболівати. Отже, мій край є зруйнований, а народ Лемківщини стертий з лиця землі [...]. Дорогий пане Миколо! Я прошу Бога, щоб у Вас знайшлося часу випустити до друку [мою книжку] про нашу Лемківщину і наш народ у післявоєнні часи. Що Лемківщина зазнала від російських “визволителів” після війни і де вона опинилася. В якому стані вона сьогодні знаходиться”.

На превеликий жаль, і на цей раз я не зміг задовольнити прохання свого друга не лише з-за надмірної завантаженості, але й з-за браку коштів на видання, про що я його повідомив.

У недатованому листі з печаткою на конверті 1 березня 1993 року (найсумнішому зі всіх, одержаних від нього), відгукуючись на одну з моїх телепередач, І. Кочанський, порівнюючи умови розвитку культури української меншини у Словаччині і Польщі, вказує на суттєву різницю між цими умовами. На його думку, уряд Словаччини на відміну від уряду Польщі всбічно підтримує культуру.

У другій частині листа автор пише про дискримінацію переселенців з України (т. зв. “русів”) у Словаччині, ілюструючи власним прикладом і конкретними фактами дискримінації. У листі є й такі слова: *“Я щасливий, що діти мої не нарікають на мене за те, що живуть у Словаччині. Це на нинішній день для мене є дороге. Сам я і дружина моя не є задоволені тим, що ми є в Бардієві. Коротше кажучи, якби ми знали що нас тут чекає, ми би з України ніколи і нікуди не виїжджали [...]. Ми тут зовсім без ціни, ніколи не випочути. Ми є тут на третьому ступені після ромів. Ми понижені у праці, покривджені в платні, відсунені від лікарської допомоги. В усьому нам внаслідок набагато інакше як словакам, правда, податкова дань така, як усім. Та не тільки я зі своєю дружиною в тому страждаємо, а й усі інші, що з України [...] Мала зарплата, тяжка праця знизили нам здоров’я”*.

В усьому цьому я не міг йому ні допомогти, ні порадити, і наші взаємини призупинилися на довгих чотири роки.

Знов відізвався І. Кочанський до мене листом від 28 квітня 1997 року. Він, між іншим, писав: *“Звертаюся до Вас, бо Ви мій добрий приятель крові лемківської [...] Я живу з дружиною вже при невеличкій старості. Діти нам поженилися і відійшли від нас, а ми обоє виглядаємо їх. Приходять, але вже не самі, а й з внучатами. Ми обоє вже пенсіонери. Раді ми своїй долі, що дочекалися тих років у Словаччині. Живемо спокійно у відпочинку. Щорічно літом, незалежні ми від нікого, їдемо спокійно до рідного краю на ньеньку Лемківщину. Там відчуваємо те, ніби ми знов у дитинстві, серед найближчих рідних і знайомих. Були ми і на фестивалі “Лемківська ватра” у Ждині [...]. Колись ми оба зустрілися у Вашому домі. При розмові Ви мені порекомендували описати своє [життя], якщо є того у мене різного і багато. Я дав згоду, що*

Карта Лемківщини, на якій нанесено сучасні адміністративно-територіальні одиниці Польщі (повіти і гміни). Голубим кольором позначено Північну Лемківщину, а світло-зеленим — Південну Лемківщину (Пряшівщину). Червона лінія позначає кордон між Польщею та Словаччиною

напишу до зошитів і Вам дам на друк до книжки. Так, дорогий вельмишановний пане Мушинка, признаюся Вам, що не знав я того, що у моїх роках з моїми знаннями це зробити неможливо і я не написав. Я коротко, дуже коротко Вам дав знати на папері на декількох сторінках у зошиті¹⁰. Причина в тім, що зараз і руки вже не служать і очі не бачать, ба що більше — нервова система верх бере. Отже, тому я не зміг того, що думав, а саме, усе виложити на папір і дати у світ¹¹. Тото я хотів Вам написати. Я подібний зошит написав про прожите, який буде зберігатися у моїх дітей і внучат. Колись може о 50–70 років мої внуки прочитають і будуть знати, з кого вони походять, які їх предки мали пережитки. Якщо цей зошит збережеться. На тому і скорочую свою письмову розмову з Вами, а далі прошу пробачити, що турбую Вас. Від серця зичу Вам доброго здоров'я і спокійного життя. З повагою до Вас Ян Кочански з Бардейова, 28 квітня 1997 року”.

Я підтвердив одержання листа, похвалив рішення Кочанського залишити зошит його спогадів дітям і внукам і висловив переконання, що колись, коли зміняться обставини, зошит його спогадів, подарований мені, появиться друком. Він мені вже не відповів і на цьому наше спілкування остаточно зупинилося.

Оскільки я не опублікував про мушинського друга жодного рядка, не згадав я його ім'я ні у спогадах

“Колеса крутяться”¹², ні у книзі до мого 80-річчя “У всякого своя доля”¹³.

Та після 80-річчя, переглядаючи свій архів, я натрапив на безіменний зошит спогадів Івана (Яна) Кочанського від 1991 року. Я їх прочитав один раз, другий, і був зачарований їх живістю, правдивістю й актуальністю. Та ще щирою любов'ю автора до рідної Лемківщини, високим українським патріотизмом та справедливою ненавистю до тодішніх радянської окупаційної влади в Україні та польського великодержавного шовінізму.

Після майже десятирічної перерви я написав Кочанському листа, на який відповіла мені його дочка Уляна Гмиттерова, повідомивши, що батько помер три роки тому, залишивши сім'ї зошит зі своїми спогадами.

Через короткий час пані Гмиттерова разом із чоловіком Йосифом та мамою Емілією привезли мені до Курова 147-сторінковий зошит, списаний точно так, як і зошит зі спогадами 1991 року, однак деякі частини біографії автора там пропущені, інші — описані більш детально.

Спогади Кочанського конче треба видати друком як документ очевидця про репресії над найзахіднішою етнічною групою українського народу — лемками Польщі. ■

Бургас (Болгарія) 10.08.2017

¹⁰ Йдеться про зошит зі 118-сторінковими спогадами, згадуваний вище.

¹¹ Йдеться про мою пораду вислати рукопис спогадів до Організації оборони Лемківщини у Нью-Йорку.

¹² **Мушинка М.** Колеса крутяться... Кн. I. Спогади. — Пряшів, 1998. — 214 с.

¹³ У всякого своя доля. Розмова Ярослава Шуркалі з Миколою Мушинкою. — Пряшів, 2016. — 400 с.